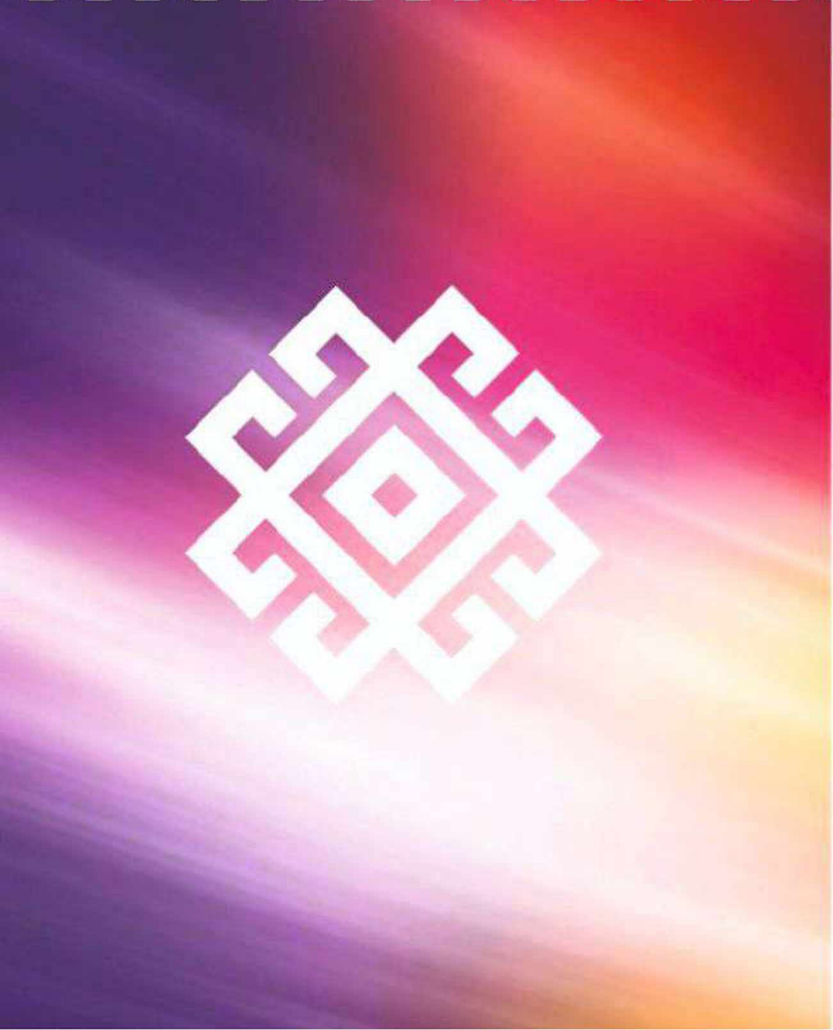

№3
2024

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКАТЛИК КОНСЕРВАТОРИЯСИ
НОКИС ФИЛИАЛИ

MUSIQ VA SAN'AT AJOBO KUTUBXONASI | БЕЎТХИҚ КУЎБХОНА И ҚОЎЧҚУБХА | BULLETIN OF MUSIC AND ART

MUZÍKA HÁM KÓRKEM ÓNER XABARSHÍSÍ

ILIMY - METODIKALÍQ JURNAL

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW,
ILIM HÁM INNOVACIYALAR MINISTRIGI**

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ MÁDENIYAT MINISTRIGI

**ÓZBEKSTAN MÁMLEKETLIK KONSERVATORIYASÍ
NÓKIS FILIALÍ**

**MUZÍKA HÁM KÓRKEM ÓNER
XABARSHÍSÍ**

Ilmiy-metodikaliq jurnal

MUSIQA VA SAN'AT AXBOROTNOMASI

Ilmiy-uslubiy jurnal

ВЕСТНИК МУЗЫКИ И ИСКУССТВА

Научно-методический журнал

BULLETIN OF MUSIC AND ART

Scientific-methodical journal

№ 3/2024

QARAQALPAQ MUZÍKASÍNDAGÍ JANRLÍQ ÓZGESHELİKLER (QARAQALPAQ MUZÍKALÍ DRAMALARDÍŇ PAYDA BOLÍWÍ HÁM RAWAJLANÍWÍ)

Abdisultanov J.

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali

Annotaciya: Qaraqalpaq muzikasındaǵı janrlıq ózgeshelikler, qaraqalpaq muzikalı dramalardıń payda bolıwı hám rawajlanıwı, kompozitorlar tárepinen dóretilgen simfoniyalıq poemalar hám muzikalıq dramaları haqqında keńnen sóz etiledi.

Gilt sózler: muzika, teatr, drama, kompozitor, “Tań nuri”, Á.Xalimov, “Qaraqalpaqsha rapsodiya”, Á.Sultanov, “Bozataw”.

Аннотация: Особое внимание уделяется на появление нового жанра как музыкальная драма и её развитие, а также будут говориться написанные композиторами крупные произведения как симфоническая поэма и музыкальная драма.

Ключевые слова: Музыка, театр, драма, композитор, «Тан нуры», А.Халимов, «Каракалпакша рапсодия», А.Султанов, «Бозатау»

Annotation: Special attention is paid to the emergence of a new genre as a musical drama and its development, and major works written by composers will be said as a symphonic poem.

Keywords: Music, theatre, drama, kompocer, “Tan nuri”, A.Xalimov, “Karakalpaksha rapsodiya”, A.Sultanov, “Bozataw”

Qaraqalpaq muzikasınıń qalıplesiwi, rawajlanıw janırın tikkeley tásirin tiygizgen birqansha shólkemlestiriw ilajları ámelge asırıldı. Jańa payda bolǵan teatr hám radioesittiriw komiteti qánigeli kadrlar menen tolıqtırıw maqsetinde Moskva, Tashkent, Alma-ata qalalarında talantlı jaslardı oqıwǵa jiberdi. 1937-jılı Tórtkulde muzika mektebi ashıldı. Bul qaraqalpaq kórkem óner tariyxında birden-bir muzikalıq oqıw ornı boldı. Oǵan talantlı jaslar tartılıp, Watanımızdıń barlıq jerlerinen tájiriybeli muǵallimler, kompozitorlar, rejissyorlar shaqırıldı. Olardıń

arasmda Tashkentli kompozitor Shteynberg, D.Tumanyan, Braylovskiy, Kiev konservatoriyasınıń professorı I.G.Kompanec, Plaksin, Moskvadan V.G.Shafranikov, Kondr-Shtilov, pedagoglardan N.I.Yagodin, Zarjevskaya bolıp, jergelikli kadrlardı tárbiyalawda teńi joq xızmetler isledi. 1920-jıllardan baslap qaraqalpaq muzıkasın jıynaw isine ayrıqsha qızıǵıwshılıq payda boldı. Ózbek hám túrkmen muzıkasın jıynaǵan kórnekli muzıka izertlewshisi Uspenskiy qaraqalpaq muzıkasında jıynap, óziniń 1926-jılları jarıq kórgen “Türkmeneskaya muzıka” kitabında birqansha qaraqalpaq namaların kirgizedi. Sonday-aq qazaq muzıkasın jıynaǵan belgili muzıka etnografi A.Zataevich óziniń 1925-jılı jarıq kórgen “Qazaq xalqınıń 1000 naması” kitabında ham 1931-jılı shıqqan “Qazaq xalqınıń 500 naması” atlı kitaplarında eliwge jaqın qaraqalpaq namasın kirgizdi. Joqarıda atı atalǵan kompozitorlar I.G.Kompanec hám V.G.Shafranikovlar hár qaysısı júz namadan ibarat muzıkalıq toplam etip tayarlaydı. Sonıń ishinde V.G.Shafranikov rasshifrovka islegen 100 nama 1959-jılı Moskvadan jarıq kórdi. 1959-jılı Á.Xalimov tárepinen tayarlangan 100 qaraqalpaq naması da Tashkent qalasınan basılıp shıqtı [2. 1].

Qaraqalpaq muzıkalıq dramalardıń hám iri kólemli shıǵarmalardıń etaplı rawajlanıwın sóz etilip otırǵan 1917-1957-jılları aralıǵındaǵı muzıka mádeniyatın tiykarǵı úsh dáwirge bólip úyreniwdi maqul kórdik.

Birinshi dáwir (1917-1941j) xalıq muzıkaların qayta islew, qosıqlar, muzıkalıq spektakllerge qayta islew menen professional muzıka dóretiwge ótiw procesleri jatadı.

Ekinshi dáwir (1941j-1945j) respublikada professional muzıkalıq dramalıq janırınıń payda bolıw procesi ámelge astı.

Úshinshi dáwir (1945-1957j), bul waqıtları respublikamızdıń mádeniy tariyxında jańa dáwir boldı. Bul dáwirde iskusstvomız maydanında birqansha jańalanıwshılıq payda bolǵan aktivleniwlik dáwir boldı. Qaraqalpaq sovet muzıkasınıń tariyxında aktiv sáwlelendiriwshi, harakterlewshi jańa etap boldı [2. 5].

Qaraqalpaqstan oblastlıq atqarıw komitetiniń qalıplesiwi menen 1925-jılı Tórtkúlde “Tań nuri” truppası payda boldı. Bul kollektiv 1926-jıldın yanvar ayınan baslap qaraqalpaq truppası dep atalıp, házirgi (K.S.Stanislavskiy) Berdaq atındaǵı sazlı teatr atındaǵı mámleketlik teatrın negizin payda etti. “Tań nuri” truppasınıń dáslepki artistleri Tórtkúldegi awıl xojalıq hám pedtexnikum, sovpартshkola studentleri arasınan hawasker krujok esabında ashılǵan edi [2. 5]. 1935-1939-jılları pyesalarǵa muzıkalar dóretildi. Olardıń atqaratuǵın ansambl, xor, uvertyura, ayaq oyınǵa arnalǵan sazlardıń bári de xalıqtıń ázelden qulaǵına sımp ketken klassikalıq hám xalıq namaları bolıp, muzıkaları notalastırılmaǵanlıqtan muzikantlar namalardı yadlaw, esitiw jolı menen shertiler edi. Bul qıynshılıqlardı saplastırıwda “Qaraqalpaqstan A.O. Xalıq Komissarlar Sovetiniń 1934 jılı 21-noyabrdegi Qaraqalpaqstan mámleketlik teatriniń qurılısı qayta shıǵıw tastıyqlaw” tuwralı shıǵarǵan qararı muzıka teatriniń rawajlanıwında úlken kúsh boldı. Usı qararǵa juwap retinde teatr iskusstvosın rawajlandırıw maqsetinde birqansha mámleketlestiriw máseleleri qaraldı.

Teatr qaptalınan rejissyor Q.Muxitdinov hám I.Patullaevlardıń basshılıǵında jas aktyorlardıń qanıgeligin asırıw maqsetinde 6 aylıq kurs ashıldı. Iskusstvoǵa qızıǵatuǵın eń talantlı jaslardıń arasınan 33 qız jigitti tańlap Moskvadaǵı A.V.Lunacherskiy atındaǵı mámleketlik teatr iskusstvosı institutınıń qaraqalpaq studiyasına jiberildi. Teatr olardıń ornına jańadan talantlı jaslar menen tolıqtırıldı. Muzıka bólimin A.Ótepovtıń tvorchestvolıq dástúrin dawam etiwshi J.Shamuratov basqardı. J.Shamuratov óziniń zárúrli teoriyalıq tayarlıqları bolmawına qaramastan, muzikalıq dramalarǵa nama dóretiwge úlken júreklilik penen kirisedi. Onıń melodistlik tvorchestvoǵa umtılıwı dáwiri, ulıwma qaraqalpaq muzıkasınıń professional muzıkaǵa órnek dáwiri menen qatar keldi. ÓzKP (b) Qaraqalpaqstan Obkomı xalıqtıń muzikalıq tvorchestvosın jazıp alıw isine ayrıqsha kewil bólip, B.D.Tumanyan, A.Kondr-Shtilov, V.P.Shafrannikovlar sostavında arnawlı ekspediciyalar shólkemlestirilip, kópǵana namalardı jazıp alıwǵa miyasar boldı. B.D.Tumanyan 40 nama, V.P.Shafrannikov 100 nama, sońıraq I.G.Kompanec 100

nama jazıp alıp olardıń birazı óz aldına jeke kitap bolıp járiyalanıwǵa eristi. Ásirler dawamında baqsı-jırawlardıń namaların birneshe ásbapta, solist, xor, ansambl bolǵan kóp dawıslı shıǵarmalar saxnada esitiw tamashagóyler ushın jańalıq bolıp kórinedi [2. 15].

1951-jıllardan baslap ÓzKP Oraylıq komiteti Qaraqalpaqstan iskusstvosi menen ádebiyatınıń on kúnligin ótkeriw ushın birqansha shólkemlestiriwshilik ilajlar qabıl etip, úlken tayarlıq kóre basladı. Jergilikli xızmetkerlerge járdem beriw ushın Tashkentten kompozitorlar, xudojnikler, muzikantlar, rejissyorlar, baletmeystrler birqansha iskusstvo sheberleri jiberildi. Brigadanıń sostavında A.Kozlovskiy, M.Nasimov, F.Nazarov, Petrosyanc, rejissyor A.Ginzburg, xudojnik M.Musaev, baletmeyster E.Petrosova t.b. kiredi. 1950-jılı qaraqalpaq xalıq sazlarınıń orkestri dúzildi. Ózbekstan kompozitorlar soyuzınıń Qaraqalpaqstan bóliminiń shólkemlestiriw komiteti dúzildi. Onıń predsdateli bolıp Á.Sultanov tayarlandı. Óz átirapına bir qansha muzikantlar jıynap, qaraqalpaq xalıq namaların qayta islep, jańa orkestrge arnap shıǵarmalar dórete basladı. Solay etip 1957-jılı 24-yanvardan 3-fevral aralıǵındaǵı Tashkent qalasında ótkerilgen qaraqalpaq ádebiyatı menen Iskusstvosınıń bul on kúnligi Qaraqalpaqstanda muzıka iskusstvosınıń tariyxında oǵada úlken waqıya boldı [2. 33].

1950-jıllardıń basında Brovcınıń qaraqalpaq xalıq namaları tiykarında qayta islegen “Syuita”sı, Kozlovskiydiń “Teke nalış”, “Nigarım”, tiykarında simfoniyalıq orkestrge arnalǵan birinshi syuitası, sońıraq “ Shımbay”, “Adıńnan”, “Yasha pariy”, “Bozataw”, namaları tiykarında jazılǵan eki qaraqalpaq “Syuitası” payda boldı [2. 64].

Tashkentte ótkerilgen dáslepki on kúnlikke arnap jazılǵan Á.Xalimovtıń “Qırq qız” simfoniyalıq teması, F.Nazarovtıń xalıq sazları orkestri ushın jazılǵan “Qaraqalpaqsha rapsodiya” h.t.b. jazıldı. 1960 jılları Á.Xalimovtıń “Bozataw” ayaq oyınǵa arnalǵan xoregrafiyalıq syuitası, jas melodist Á.Sultanovtıń xalıq sazları orkestrine jazǵan “Jaslıq” syuitası, “Bozataw” vokal-simfoniyalıq poemaları dóretildi. 1970-jıllarǵa kelip Leningrad, Tashkent, Alma-Ata,

konservatoriya hám muzıkalı oqıw orınlarında oqıp atırǵan jas qaraqalpaq kompozitorları simfoniyalıq janırda óz kúshlerin kórsete bildi. Olardıń arasında óziniń ayrıqsha talantı menen kózge túsken N.Muxameddinovtıń “Posqan el” simfoniyalıq poeması, “Birinshi qaraqalpaq simfoniyası” kórkemliginiń kúshi, tásirililigi, keń mazmunlılıǵı menen tamashagóylerin quwantırdı. Bunıń izin ala Ğ.Demesinovtıń “Qaraqalpaq simfoniyası”, M.Jiemuratovtıń “Ernazar alakóz” simfoniyalıq-poeması, “Makarya sulıw” baletin, S.Palwanovtıń “Dala ármanları” xor kappelası hám t.b. iri janrlı shıǵarmaları júzege keldi [2. 65].

Á.Xalimovtıń tvorchestvosında “Qaraqalpaqstan” kantatası bahalı shıǵarmalardıń biri bolıp tabıldı. Kantata 1958-jılı shayır X.Seytovtıń sózine jazılǵan. Bul kantata solist, aralas xor, simfoniyalıq orkestrge arnalǵan. Ulıwma alganda Á.Xalimovtıń “Qaraqalpaqstan” kantatası milliy orginallıq joqarı mazmunlı kórkem shıǵarma bolıp tabıldı. Kantata 1959-jılı Moskvada bolıp ótken Ózbekstan ádebiyatı hám iskusstvosınıń dekadasında simfoniyalıq orkestr hám úlken xor kollektivleri tárepinen atqarıldı [2. 74-76]. Á.Sultanovtıń xalıq sazları orkestrine arnap jazılǵan “Jaslıq” syuitası, “Bozataw” vokal simfoniyalıq-poema, “Ráwshan”, “Qırlı soqpaqlar” usáǵan muzıkalıq dramalargá iri kólemli muzıkaların jazadı. Kompozitor sońǵı waqıtları simfoniyalıq orkestr ushın “Shagála” atlı xoreografiyalıq oyınǵa muzıka, “Tań samalları” qosıǵın simfoniyalıq orkestrge qayta islegen variantların jazdı. Bulardan Shagála xoreografiyalıq oyını, Xorezmshe “Lázgi” ni eske saladı. Kompozitor N.Muxameddinovtıń “Birinshi qaraqalpaq “simfoniyası” házirgi kúnniń aktual máselelerin súwretlewge arnalıp, qaraqalpaq xalqınıń ásirler dawamında etken ármanın iske asıwında úlken burılıs bolıp tabıldı. Shıǵarma 2 bólimnen quralıp, úlken simfoniyalıq orkestrdiń atqarıwına arnalıp jazılǵan. Kompozitor Jiyeń Jırawdıń “Posqan el” poeması tiykarında simfoniyalıq orkestrdiń atqarıwına arnap simfoniyalıq poema jazadı. Poema 1970 jılı Qazaqstan SSR nıń 50 jıllıq merekesinde atqarılıp, eń jaqsı shıǵarma qatarınan orın aldı. Bul shıǵarmaǵa 1971-jılı fevral sanında “Muzıkalnaya jizn” jurnalında joqarı baha beriledi.

Juwmaqlap aytqanda Qaraqalpaq mádeniyatında jańa janrdıń payda bolıwı, kompozitorlarımız tárepinen dórelgen kewilge jaqın shıǵarmalar keleshek áwlatqa miyras hám baylıq boladı desek adjaspaǵan bolamız. Jánede házirgi jas dóretiwshilik jolında jumıs alıp barıp atırǵan jas kompozitorlarımız tárepinen de simfoniyalıq poema, kantata, muzıkalıq dramalar hámde dúnyanı tań qaldıratuǵın qaraqalpaq operaların dóretedi degen úlken isenim bildirip qalamız.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Adambaeva T. Qaraqalpaq sovet muzıkasınıń tariyxınan. – Nókis: Qaraqalpaqstan. 1985.
2. R-61.Inv-115610. T.Adambaeva. Qaraqalpaq muzıkasındaǵı janrlıq ózgeshelikler, (qaraqalpaq muzıkalı dramalardıń payda bolıwı hám rawajlanıwı). 1979.
3. ABDISULTANOV.Dj. “MUSIQA SAN'ATIDA IJROCHILIK MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISHNING DOLZARB MASALALARI: AN'ANAVIYLIK VA ZAMONAVIYLIK Respublika ilmiy amaliy anjuman materiallari to'plami 10- may 2022- yil, “Dirijyorliq atqariwshılıq kórkem ónerdiń bir túri sıpatında”. B.217.
4. Abdisultanov.J «Qaraqalpaq saz ásbapları hám sazları». “ILIM hám JÁMIYET” №2, Nókis, 2023.
5. Abdisultanov.J “Ǵıjjak sozining kelib chiqishi va rivojlanishi”, «Экономика и социум» №2(93) 2022.
6. Abdisultanov.Dj. “Yoshlarni ma'naviy-ahloqiy fazilatlarini shakillantirishda qoraqalpoq xalq musiqa ijodining o'rni”, “zamonaviy badiy madaniyat yoshlar nigohida”, Toshkent 15 mart 2022

MAZMUNÍ

MUZÍKATANÍW

1	Allanbaev R.O. QOSÍQSHÍLIQTÍN BÚGINGI KÜNDEGI ÁHMIYETI.....	3
2	Kulchigayeva M. QORAQALPOQ XALQ QO‘SHIQLARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI HAQIDA	10
3	Charshemov J., Muratbaeva R. JANA RUXTAGÍ XALÍQ QOSÍQLARÍ.....	16
4	Charshemov J. XVI-XVII ASRLARDA BALETNING YEVROPADA KLASSIK RAQS TURI SIFATIDA RIVOJLANISHI	22
5	Abatbaeva R. QORAQALPOQ MUSIQA SAN‘ATIDA SYUITA JANRINING RIVOJI.....	28
6	Rasbergenova X.S. MUSIQANING INSON SALOMATLIGIDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI.....	38
7	Abdisultanov J. QARAQALPAQ MUZÍKASINDAGÍ JANRLÍQ ÓZGESHELIKLER (QARAQALPAQ MUZÍKALÍ DRAMALARDÍN PAYDA BOLÍWÍ HÁM RAWAJLANÍWÍ).....	43
8	Charshemov J., Orazalieva G. BAROKKO DÁWIRINÍN GARMONIYASÍ.....	49
9	Zuxurov M. VIOLONCHEL SAZ ASBABINÍN KELIP SHÍGIWI, ORKESTR HÁM KAMER ANSAMBLERINDE TUTQAN ORNI.....	54
10	Uzoqov D.S. UYG‘UR MUSIQALI TEATRINING MARKAZIY OSIYODA PAYDO BO‘LISHI.....	59

KÓRKEM ÓNER

11	Mamutov P.A. KOMPOZITOR HIKMAT RAJABOV ÓMIRI HÁM DÓRETIWSHILIGI HAQQÍNDA.....	65
12	Abdikarimova I. QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASINDAGÍ BIRINSHI FLEYTA ATQARÍWSHÍSÍ.....	71
13	Sobirjonov A. O‘ZBEK OPERA XONANDALIGIGA VA MILLIY QO‘SHIQCHILIGIGA ERGASH YO‘LDOSHEVNING QO‘SHGAN HISSASI.....	76
14	Saidxonov A.S. XX ASR YANGI VENA MAKTABI IJODKORLARI TARIXNING YANGICHA KO‘RINISHI.....	80
15	Dauletbaev T.Q. QORAQALPOQ BAXSHICHILIK SAN‘ATINING RIVOJIDA G‘AYRATDIN UTEMURATOVNING MEHNATLARI....	90
16	Matimuratov S. QARAQALPAQ KÓRKEM ÓNERINDE XOSH HAWAZ BÚLBÚL TAMARA DOSHUMOVANÍN TUTQAN ORNÍ...	95
17	Ońgarbaeva L. CHANG SAZ ÁSBABINÍN TARIYXÍ HÁM USTAZ ATQARÍWSHÍLARÍ.....	100
18	Sharipov A.Sh. XONANDALIKDA IJROCHILIK TAMOYIL VA ME‘ZONLARI.....	106

MUZÍKA PEDAGOGIKASÍ

19	Rajabov X.J. QASHQAR RUBABI BASLANG'ISH SABAQ BARISINDAGÍ TÁLIM MASHQALALARI TIYKARINDA.....	110
20	Abatbaeva U.A. ART-PEDAGOGIKALIQ HÁM ART-TERAPEVTIKALIQ TEXNOLOGIYALAR TIYKARINDA BASLANG'ISH KLASS OQIWSHILARIN ESTETIK TÁRBIYALAW MODEL.....	118
21	Jumaniyazov O'. O'QUVCHILARGA XALQ CHOLG'ULARINI O'RGATISHDA SHARQ ALLOMALARI MUSIQIY RISOLALARINING AHAMIYATI.....	125
22	Любимцева В.С. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ – ВАЖНОЕ УСЛОВИЕ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ.....	131
23	Matjanova M. OQIWSHILARDÍ ESTETIK TÁRBIYALAWDA ÁMELIY QOLLANIW METODLARÍ, FORMA HÁM QURALLARI...	136
24	Jumabaev A. NOTA OQIW TÁJIRIYBESINDE ATQARIWSHILIQ KÓNLIKPELERIN ÓZLESTIRIW HÁM QÁLIPLESTIRIW.....	143
25	Раджабова Н. АКТИВИЗАЦИЯ ТВОРЧЕСКИХ НАВЫКОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТОНАЦИОННЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ МЕЛОДИИ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ СОЛЬФЕДЖИО....	149
26	Mutalov D.A. YOSHLARNING MA'NAVİY SHAKLLANISHIDA MUSIQANING O'RNI.....	154

JÁMIYETLIK-GUMANITAR PÁNLER

27	Palimbetov K.S. QARAQALPAQ XALÍQ DÁSTÚR FOLKLORÍNÍN ÚYRENILIW MÁSELESÍ.....	160
28	Bekbergenova Z. 1990-2000-JÍLLARDAĞÍ QARAQALPA AMATURGIYASÍ HAQQÍNDA	168
29	Marziyayev J.K. EKOLOGIK MADANIYAT VA UNI SHAKLLANTIRISH: EKOLOGIK MUAMMONI OLDINI OLISHNING BIR USULI SIFATIDA.....	176
30	Sadenova G.P. KÓRKEM SHÍĞARMALARDA EPITETTÍN QOLLANÍLÍW ÓZGESHELIKLERI HÁM USÍLLARÍ.....	181